

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет внутрішніх справ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

За загальною редакцією
А. В. Денисової



Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 342.7:351.86"364"(477)

П68

Рецензенти:

Журавльов Дмитро Володимирович, заступник керівника Департаменту з питань громадянства, помилування, державних нагород — керівник управління з питань помилування Офісу Президента України, доктор юридичних наук, професор;

Катеринчук Іван Петрович, професор кафедри вогневої підготовки ОДУВС, доктор юридичних наук, професор;

Гаран Ольга Володимирівна, професор кафедри адміністративного права та господарського права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 12 від 30 вересня 2025 року)*

Правове регулювання дотримання прав і свобод людини та громадянина в умовах адміністративно-правового режиму воєнного стану : колективна монографія / Є. Львова, О. Жильцов, О. Пасько та ін. ; за заг. ред. А. В. Денисової. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 840 с.

ISBN 978-617-8574-56-7

Колективна монографія присвячена комплексному аналізу правового регулювання дотримання прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні. У виданні осмислено трансформацію механізмів їх забезпечення з урахуванням викликів збройної агресії. Досліджено реалізацію державної політики у гуманітарній, безпековій, правоохоронній, судовій і соціальній сферах, проблеми захисту прав дітей, цивільного населення, військовополонених, а також питання інформаційної безпеки та OSINT. Монографія адресована науковцям, юристам і практикам.

УДК 342.7:351.86"364"(477)

ISBN 978-617-8574-56-7

© Авторський колектив, 2025

© ОДУВС, 2025

Зміст

Розділ 1. Правове забезпечення державної політики в гуманітарній сфері (Львова Є.)	5
Розділ 2. Адміністративно-правове регулювання свободи пересування та вільного обрання місця проживання за умов воєнного стану в Україні (Жильцов О.)	30
Розділ 3. Психічне здоров'я як фактор національної безпеки в Україні (Пасько О., Прудка Л.)	71
Розділ 4. Роль Національної поліції України у створенні єдиного безпекового простору держави (Матвеева Л.)	110
Розділ 5. Діяльність поліції щодо забезпечення прав і свобод людини на деокупованих територіях (Берендеева А.)	136
Розділ 6. Вплив Інтернету на права дітей протягом збройного конфлікту — зарубіжний досвід (Пядишев В., Форос Г.)	177
Розділ 7. Сучасні тенденції судового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Шерстюк Г.)	217
Розділ 8. Правова, соціально-психологічна та медична допомога потерпілим від дій країни-агресорки особам з тимчасово окупованих територій (Вайда Т.)	259
Розділ 9. Роль дозвільної системи в забезпеченні прав і свобод людини в умовах воєнного стану (Пишна А., Ульянов О.)	313
Розділ 10. Адміністративна відповідальність за порушення прав і свобод під час воєнного стану (Сірко В.)	355
Розділ 11. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Колб О., Конопельський В.)	392

Розділ 12. Часові обмеження суб'єктивного права інтелектуальної власності: загальні та екзистенціальні умови (Маковій В.)	452
Розділ 13. Сутність організації та документування організованої злочинної діяльності підрозділами стратегічних розслідувань (Щурат Т.)	491
Розділ 14. Дотримання прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-розшукової діяльності (Давиденко В.)	532
Розділ 15. Забезпечення оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій при виявленні та розкритті організованої злочинної діяльності в умовах воєнного стану (Поляков Є.)	576
Розділ 16. Аналіз та запобігання кримінальним правопорушенням в умовах загострення криміногенної обстановки (Бабенко А.)	622
Розділ 17. Дотримання прав та свобод людини державним бюро розслідувань під час військового стану (Козленко О.)	679
Розділ 18. Основні напрямки і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності в умовах воєнного стану та під час відновлення України (Аносенков А., Коломієць Ю., Мукоїда Р., Проскурня Є.)	725
Розділ 19. OSINT та інформаційна безпека в умовах воєнного стану (Свиридюк Н., Афонін Д.)	766
Розділ 20. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців (Сіфоров О., Калугін В.)	811

Розділ 11
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ДОТРИМАННЯ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олександр КОЛБ

Державний податковий університет, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Віктор КОНОПЕЛЬСЬКИЙ

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-4068-3902>

Вступ

Більш як 11-ти річна війна російської федерації проти України, особливо в період відкритої воєнної агресії впродовж 2022–2025 рр., засвідчує той юридично значущий факт про те, що зазначена держава не тільки попирає норми міжнародного права, вчиняючи при цьому злочини щодо Українського народу та порушуючи загально-визнані правила ведення війни, але й грубо порушує основні права та свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. Зокрема, як приклад можна назвати вбивство росіянами військовополонених українців в Оленівській колонії, масові та поширені останнім часом страти цих осіб при здачі у полон, засудження мирного населення, яке перебуває в окупації, нелегітимними судами держави-агресора та ін. При цьому, знову ж таки, ігноруючи відповідні норми міжнародного права, росія не допускає до військовополонених українців тих суб'єктів, які мають здійснювати контроль за дотриманням основних прав і свобод зазначених осіб (представників ОБСЄ, Червоного Хреста, Парламентської Асамблеї Ради Європи та ін.), підвищуючи таким чином латентну

складову у змісті військових злочинів, а також у цілому рівень віктимності (здатності стати жертвою кримінального правопорушення) щодо кожного окремо взятого військовополоненого.

Вкрай загострилась ця проблематика у 2025 році, коли США, не дотримуючись своїх партнерських зобов'язань щодо України в умовах воєнного стану, практично «виправдовує» будь-які агресивні і нецивілізовані вчинки держави-агресора, припиняючи при цьому надання військової допомоги для нашої країни та примушуючи її до замирення з росією на явно невігідних умовах для Українського народу.

Таким чином, слід визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення на всіх рівнях (міжнародно-правовому, законодавчому, правоохоронному, т. ін.), включаючи й доктринальний, враховуючи актуальність, а також теоретичне і практичне значення означеної тематики наукового дослідження.

Основний текст

1.1. Поняття і сутність кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану

Як показує практика, одним із системних елементів правового забезпечення, пов'язаного із дотриманням основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, є відповідні кримінально-правові засоби, що визначені на законодавчому рівні.

У цьому контексті звертають на себе увагу, зокрема, ті норми чинного КК України, що мають пряме відношення до зазначеної проблематики дослідження, а саме: бездіяльність військової влади (ст. 426 вказаного Кодексу); перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426-1); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433); погане поводження

з військовополоненими (ст. 434); образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю (ст. 435-1) (розділ XIX Особливої частини зазначеного Кодексу).

Крім цього, до предмета даного наукового пошуку слід віднести й низку кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (розділ XX Особливої частини КК), зокрема: воєнні злочини (ст. 438); геноцид (ст. 442); злочини проти людяності (ст. 442-1) та найманство (ст. 447).

Без сумніву, для з'ясування змісту та сутності даної проблеми важливо у повній мірі визначити основні права і свободи як військовополонених, так і осіб з числа цивільного населення, які поширюються на них в умовах воєнного стану. Так, у частині II Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначені наступні загальні положення забезпечення вказаних елементів правового статусу військовополонених:

1) ці особи мають право на належне поводження у полоні з боку ворожої держави (ст. 12 Конвенції);

2) ці особи мають право на гуманне поводження з ними у полоні (ст. 13 Конвенції забороняє вчиняти дії з боку ворожої держави, що пов'язані з посяганням на життя і здоров'я військовополонених; фізичним каліченням, медичними або науковими експериментами над ними);

3) ці особи мають право на повагу до їхньої особи й честі (ст. 14 Конвенції зобов'язує ворожу державу поважно та рівно ставитись до військовополонених жінок, а також забезпечити при цьому цивільну правоздатність і для них, і для осіб чоловічої статі);

4) ці особи мають право на безоплатне, включаючи й медичне забезпечення, утримання в полоні (ст. 15 Конвенції);

5) ці особи мають право на рівність утримання в полоні без будь-якої дискримінації за ознаками раси, статі, національності тощо (ст. 16 Конвенції)¹.

¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

Щодо основних прав і свобод цивільного населення в умовах воєнного стану, то в Женевській конвенції в ст. 4 з цього приводу зазначено, що з цими особами ворожа держава має поводитись як і з військовополоненими (пункт «В» статті 4).

Загальні положення з означеної тематики дослідження визначені також і в Конституції України, у якій, зокрема, визначено, що:

а) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є її головним обов'язком (ст. 3), що, без сумніву, стосується й діяльності останньої, пов'язаної із захистом особи, яка перебуває у ворожому полоні;

б) чинні міжнародні договори (Конвенція ратифікована Україною із застереженнями 03.07.1954 року, а в повній мірі — 08.02.2006 року), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства нашої держави (ст. 9 Конституції України), що, знову ж таки, зобов'язує її забезпечити захист основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах їх перебування у полоні ворожої країни;

в) захист суверенітету і територіальної цілісності України є справою всього Українського народу (ст. 17), що створює додаткові правові гарантії забезпечення правового статусу військовополонених і цивільного населення в умовах їх знаходження у ворожому полоні;

г) іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, які визначені для громадян нашої держави (ст. 26), що, у свою чергу, зобов'язує її здійснювати їх захист в умовах перебування у ворожому полоні;

г) права і свободи людини і громадянина не є вичерпними (ст. 22), що виступає додатковим аргументом відносно обов'язку нашої держави захищати вказані соціальні цінності в умовах воєнного стану та, зокрема, знаходження громадян України,

іноземців та осіб без громадянства, які на законних правах перебували на її території, у ворожому полоні².

Про необхідність удосконалення правового механізму з питань дотримання і захисту основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану свідчать також і відповідні офіційні відомості, що стосуються даної проблематики. Зокрема, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік вказаному питанню був присвячений спеціальний розділ 1, у якому дана оцінка захисту основних прав і свобод військовополонених (підрозділ 1) та цивільних осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України (незаконно утримуваних осіб), а також депортованих та примусово переміщених осіб³. Так, за даними Уповноваженого з російського полону у 2023 році було повернуто 991 військовослужбовця, за словами яких їх правовий статус постійно порушувався ворожою державою шляхом застосування до них тортур ті іншого нелюдського поводження.

Зазначені факти підтверджені й Моніторинговою місією ООН з прав людини в Україні, згідно даних якої 80 % опитаних військовополонених, які тримались у відповідних таборах російської федерації, піддавались катуванням і жорсткому поводженню, що підпадає під ознаки геноциду Українського народу⁴.

Про зазначені та інші аспекти, включаючи й кримінально-правові, все частіше в наукових джерелах ведуть мову й вітчизняні учені⁵.

² Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації : монографія. Київ : Істина, 2005. 264 с.

³ Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://www.golos.com.ua.pdf>

⁴ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 серпня 2022 — 31 січня 2023 року) : Правління Верховного комісара ООН з прав людини, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁵ Триньова Я.О. Про дотримання прав військовополонених у сучасній російсько-українській війні. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 травня 2022 року). Харків : Право, 2022. С. 177–181.

Отже, якщо узагальнити зібрані в ході даного дослідження матеріали, то під «кримінально-правовими аспектами дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану» слід розуміти такі визначені у нормах міжнародного права, Конституції України та у чинному законі України про кримінальну відповідальність системні заходи, що пов'язані із захистом зазначених соціальних цінностей громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави, та передбачають у зв'язку з цим здійснення нею відповідної діяльності на утвердження і забезпечення правового статусу цих суб'єктів військово-правових відносин в умовах їх перебування у полоні в період воєнної агресії ворожої держави.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що складають зміст виведеного у цій роботі поняття, варто віднести наступні:

1. Кримінально-правові аспекти з досліджуваної тематики — це визначені у нормах міжнародного права, Конституції України та у законі України про кримінальну відповідальність системні заходи, які здійснюються нашою державою.

У тлумачних словниках слово «аспект» означає кут зору, ознаки пошуку даних тощо, за якими досліджуються певні предмети, явища, поняття⁶.

Натомість, словосполучення «кримінально-правові» слід тлумачити як такі, що стосуються Закону про кримінальну відповідальність, теорії і практики його застосування⁷.

Отже, ключовим елементом сформульованого у цій роботі поняття можна визнати кримінально-правову діяльність відповідних органів державної влади, що спрямована на дотримання

⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

⁷ Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.

основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення, які знаходяться у полоні ворожої для України держави.

Виходячи з цього, варто визнати, що в такій ситуації до правових джерел, які регулюють зазначене питання, необхідно віднести лише ті, що мають пряме відношення до даної проблематики, та класифікувати їх на такі головні групи (за критерієм походження), а саме — на:

а) міжнародно-правові акти, які на підставі положень ст. 9 Конституції України стали частиною нашого законодавства, та згідно вимог ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» мають перевагу над національними правовими актами, що регулюють однорідні суспільні відносини⁸ (Женевська конвенція про поведження з військовополоненими⁹; Додатковий протокол до Женевської конвенції, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977¹⁰; Додатковий протокол до Женевської конвенції від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол № 2) від 08.06.1977¹¹; ін.);

б) чинні національні законодавчі акти з даної тематики дослідження, тобто Закон про кримінальну відповідальність, правову основу якого складає КК, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. При цьому кримінальна протиправність будь-якого діяння, а також

⁸ Про міжнародні договори : Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

⁹ Женевська конвенція про поведження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁰ Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1) від 08.06.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹ Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол № 2) від 08.06.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки зазначеним КК України (ст. 3 даного Кодексу);

в) міжнародно-правові джерела, які носять рекомендаційний характер для України (Резолюція ООН про визначення агресії від 14.12.1974¹²; Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення від 18.12.1992¹³; Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних і сумарних страт від 24.05.1989¹⁴; ін.), що мають використовуватись нашою державою у ході удосконалення чинного Закону про кримінальну відповідальність;

г) підзаконні нормативно-правові акти, які стосуються правового механізму дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (Порядок тримання військовополонених¹⁵; зміни до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України¹⁶; Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України¹⁷; ін.) та ґрунтуються на загальновизнаних нормах міжнародного права, Конституції України та Закону про кримінальну відповідальність.

При цьому варто звернути увагу на той факт, що кримінально-правові аспекти мають на меті, у першу чергу, забезпечити дотримання правового статусу військовополонених в умовах воєнного стану.

¹² Визначення агресії : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: <https://zakononline.com.ua>

¹³ Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 № 47/33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁴ Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних і сумарних страт від 24.05.1989. URL: <https://pns.hneu.edu.ua>

¹⁵ Про затвердження Порядку тримання військовополонених : постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁶ Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України від 02.05.2022 № 1719/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁷ Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : затвержені наказом Міністерства юстиції України від 02.05.2002 № 1719/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

У наукових тлумачних словниках слово «дотримуватись» означає діяти відповідно до чого-небудь¹⁸, а слово «забезпечувати» — створювати надійні умови для здійснення чого-небудь (гарантувати щось)¹⁹.

Таким чином, у контексті змісту кримінально-правових аспектів діяльність держави полягає у закріпленні в Законі про кримінальну відповідальність тих норм, що гарантують дотримання основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану (наприклад, про погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК); воєнні злочини (ст. 438 вказаного Кодексу); геноцид (ст. 442 цього ж Кодексу); ін.).

Щодо поняття «воєнного стану» то воно знайшло своє відображення у ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у якій дано його законодавче визначення²⁰. При цьому його основу склали положення III-ї Конвенції про відкриття воєнних дій, що була прийнята 18.10.1907 року в Гаазі та яка ратифікована Україною²¹.

Крім цього, до правових засад, на підставі яких вводиться воєнний стан, відносяться: Конституція України (п. 9 ст. 85, п. 19 ст. 92, п. 19 ст. 106) та Указ Президента з означеного питання²² (ст. 2 вказаного вище Закону²³).

Важливим у цьому контексті є й такий елемент, що складає зміст словосполучення «кримінально-правові аспекти», а саме — заходи,

¹⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

¹⁹ Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovyk.ua>

²⁰ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

²¹ Конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 року № 995-в85. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

²² Про введення воєнного стану і України : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

²³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

які здійснюються з метою дотримання основних прав і свобод військовополонених у воєнний стан, мають носити системний характер, тобто повинні бути взаємозв'язаними і взаємообумовленими²⁴.

Саме у такому сенсі вони закріплені в ст. 1 КК у виді завдань даного Кодексу та сутнісно виражені у словосполученні «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина», яке у вказаній науковій роботі розглядається у більш широкому розумінні, а саме — «як дотримання цих соціальних цінностей відносно військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану».

2. Кримінально-правові аспекти — як предмет даної наукової розробки — це діяльність держави та її уповноважених органів і посадових осіб, яка спрямована на захист основних прав і свобод військовополонених, які є як громадянами України, так і іноземцями та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави.

Правовий статус громадян України визначений у Законі України «Про громадянство України»²⁵, а іноземців та осіб без громадянства — у Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»²⁶.

При цьому варто зазначити, що відповідно до положень ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими до таких осіб відносяться як особовий склад збройних сил конфлікту, а також члени ополчення або добровільних загонів, які є частиною цих збройних сил, та члени інших ополчень та добровільних загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або

²⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

²⁵ Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

²⁶ Про правовий статус іноземців та осіб без громадянств : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

добровольчі загони, а саме — організовані рухи опору, відповідають певним, визначеним у вказаній Конвенції, умовам²⁷.

Таким чином, слід констатувати, що у воєнний стан статус військовополоненого можуть мати і громадяни України, і іноземці, і особи без громадянства, основні права і свободи яких має захищати держава та дотримуватись ворожа держава, якщо вона поважає норми міжнародного права.

Саме з урахуванням вказаних вище положень Женевської конвенції про поводження з військовополоненими в нашій державі був прийнятий у 2019 та доповнений у 2024 році Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України»²⁸, привівши таким чином до вимог принципу рівності (ст. 24 Конституції України та ст. 16 Конвенції) правовий статус всіх зазначених у Конвенції категорій військовополонених.

Щодо терміну «захист», який вжитий у сформульованому в цій роботі понятті, то він на доктринальному рівні тлумачиться як охорона, заступництво, підтримка тощо²⁹, що в повній мірі кореспондується зі змістом терміну «охорона», який закріплений у ч. 1 ст. 1 КК³⁰, а також у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК), в якому мова ведеться про термін «захист»³¹.

²⁷ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

²⁸ Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України : Закон України від 20.08.2024 № 3897-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 49. Ст. 291.

²⁹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

³⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юріноком Інтер, 2018. 1104 с.

³¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В.Я. Тація. Харків : Право, 2012. 768 с.

При цьому варто мати на увазі, що у КК охорона (захист) основних прав і свобод військовополонених здійснюється шляхом визнання суспільно небезпечними і караними тих діянь, які посягають на вказані об'єкти кримінально-правового аспекту, закріплення родових (у розділах XIX та XX Особливої частини даного Кодексу) та безпосередніх об'єктів правової охорони, а також порядку кваліфікації таких діянь за нормами Загальної частини цього ж Кодексу (за кримінальні правопорушення, вчинені у співучасті (ст. ст. 26–30); при повторності сукупності та рецидиву кримінальних правопорушень (ст. ст. 32–34); призначені покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70) та сукупністю вироків)³².

У свою чергу, у чинному КПК України та у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими визначені процедурні питання захисту основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану. Зокрема, у розділі IX КПК мова ведеться і про видачу осіб (екстрадицію) (глава 44), і про кримінальні провадження у порядку перейняття (глава 45), і про виконання вироків іноземних держав та про передачу засуджених осіб (глава 46); ін.

Більш того, чинний КПК містить також спеціальний розділ IX-I «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або в районі проведення антитерористичної операції», що виступає додатковою правовою гарантією, спрямованою на охорону (захист) основних прав і свобод військовополонених.

Натомість, у відповідних нормах Женевської конвенції про поводження з військовополоненими до правового механізму з цього приводу можна віднести наступні із них:

а) положення про спеціальні угоди з означених питань (ст. 6 Конвенції);

³² Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

б) положення про взаємодію з державами-покровителями (ст. 8 цієї ж Конвенції);

в) положення про гуманітарну діяльність Міжнародного Червоного Хреста або будь-якої безсторонньої гуманітарної організації для захисту військовополонених і для полегшення їхнього становища (ст. 9 Конвенції);

г) положення про залучення до процесу дотримання прав зазначених суб'єктів правових відносин інших держав або союзників (ст. 10 Конвенції).

З огляду цього, слід констатувати, що об'єктом охорони (захисту) на міжнародному та національних рівнях є військовополонені, які мають статус громадянина України, іноземці чи особи без громадянства, які на законних підставах перебували на території нашої держави та на визначених у законах засадах були залучені до діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань.

3. Кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану — це така діяльність держави, що спрямована на утвердження і забезпечення правового статусу цих суб'єктів військово-правових відносин в період воєнної агресії та в умовах їх перебування у полоні ворожої держави.

У юридичній літературі під правовим статусом особи слід розуміти сукупність суб'єктивних прав, юридичних обов'язків і законних інтересів суб'єктів права³³. При цьому, виходячи з наукової класифікації, правовий статус військовополонених слід віднести до спеціального.

Слово «утвердження» означає робити щось непорушним³⁴, тобто воно за змістом є близьким до слова «забезпечення» (створення гарантій для здійснення чого-небудь)³⁵.

³³ Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

³⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

³⁵ Тлумачний словник української мови. URL: <https://sloynyk.ua>

Отже, і утвердження, і забезпечення основних прав і свобод військовополонених можна віднести до єдиного і неподільного процесу діяльності держави, спрямованого на їх дотримання у період перебування цих осіб у ворожому полоні.

Як приклад, з цього приводу можна навести передачу у 2022 році за так званою процедурою «Екстракшн» п'ятеро командирів військового полку «Азов» під юрисдикцію Туреччині³⁶ («extraction» (екстракшн, ексфільтрація, переміщення тощо) — це процес переміщення у безпечну зону особового складу однієї воюючої сторони з території, що знаходиться під контролем її супротивника³⁷).

У такому ж контексті можна вести також мову й про періодичний обмін військовополонених та осіб з числа цивільного населення, який здійснюється між Україною і російською федерацією на протязі 2022–2025 рр.³⁸.

Щодо визначення агресії, то це поняття дано в Резолюції ООН від 14.12.1974 № 995-001-74, а саме: констатовано, що агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іншої держави чи будь-яким іншим чином, несумісним із Статутом ООН (ст. 1)³⁹.

Натомість, під військово-правовими відносинами науковці розуміють такий вид суспільних відносин, що виникають у зв'язку з проходженням особою військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також в інших випадках, визначених у Законі (зокрема, у період перебування військовослужбовця у ворожому полоні, у військових госпіталях; в оточенні

³⁶ Пашаев О. Чому п'ятеро командирів «Азову» з полону передали Туреччині? URL: <https://YouTube-TCH>

³⁷ Save Mariupol: що таке екстракція. URL: <https://vogue.ua>

³⁸ З полону РФ повернулись ще 197 українських захисників. Список звільнених 19 березня. URL: <https://hovynamia.com>

³⁹ Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: <https://zakononline.com.ua>

ворожих збройних сил, т. ін.), та охороняються нормами вітчизняного та міжнародного права⁴⁰.

Отже, якщо узагальнити зазначені вище та проаналізовані системоутворюючі елементи сформульованого у цій розробці поняття, то слід визнати, що так у цілому має виглядати доктринальна модель «кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених в умовах воєнного стану». При цьому варто також зазначити, що маючи беззаперечне теоретичне значення, виведене у даній роботі поняття носить і відповідні практично значущі ознаки, які можна було б у сьогоднішній Україні використати для удосконалення правового механізму з означеної тематики дослідження.

Крім цього, очевидним у зв'язку з цим є й інший висновок, що стосується змісту вказаної проблематики, а саме — не дивлячись на низку міжнародно-правових актів, включаючи Статут ООН та рішення даної міжнародної організації, їх ефективність та цілеспрямованість щодо забезпечення прав і свобод військовополонених громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які на законних підставах приймали участь у захисті державного суверенітету та територіальної недоторканості нашої держави, на сьогодні є вкрай неідеальними та малорезультативними, що, у свою чергу, обумовлює необхідність якісної змістовної видозміни кримінально-правових аспектів з даного питання, у тому числі й шляхом активізації наукових досліджень з означеної проблематики.

1.2. Кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану

У науковій літературі під кримінально-правовою характеристикою розуміють опис, визначення істотних його особливостей та ознак конкретно взятого суспільно небезпечного діяння,

⁴⁰ Військово-службові відносини та їх суб'єкти. Коментар. URL: <https://mego.info>

за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність у чинному Кримінальному кодексі (КК)⁴¹. При цьому, в основному, учені такий опис зводять до аналізу складу кримінального правопорушення та його кваліфікуючих ознак⁴², що, на переконання деяких учених (і варто з цим погодитись), не в повній мірі відображає сутність і змістовну спрямованість зазначеної характеристики⁴³.

Як з цього приводу вірно зробив висновок А.А. Вознюк, головною метою кримінально-правової характеристики злочину є забезпечення не тільки правильності кваліфікації будь-якого суспільно небезпечного діяння, але й створення теоретико-прикладних умов для точного тлумачення всіх ознак складу кримінального правопорушення, а в подальшому — для призначення відповідного покарання, з урахуванням при цьому заохочувальних норм закону про кримінальну відповідальність⁴⁴.

Проте, виходячи з отриманих у ході даного дослідження результатів, можна також констатувати, що основу зазначеної характеристики, все таки, складає визначений у чинному КК склад конкретно взятого кримінального правопорушення (як злочину, так і кримінального проступку (ст. ст. 11, 12 вказаного Кодексу)).

Знову ж таки, враховуючи, що досі на законодавчому рівні поняття «склад кримінального правопорушення» не закріплено, учені вивели наступну його теоретико-прикладну модель,

⁴¹ Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.

⁴² Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003. 19 с.

⁴³ Борисов В., Пашенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 180–190.

⁴⁴ Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154–160.

а саме — це сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин⁴⁵. Саме у такому контексті й варто розуміти зміст зазначеного словосполучення, яке внесено законодавцем як системний елемент підстав кримінальної відповідальності у ст. 2 КК України⁴⁶.

Отже, якщо взяти за основу зазначені методологічні підходи, то під складом кримінального правопорушення, яке посягає на основні права і свободи військовополоненого або особи з числа цивільного населення в умовах воєнного стану, слід розуміти сукупність юридично значущих об'єктивних (об'єкт і об'єктивна сторона) та суб'єктивних ознак (суб'єкт і суб'єктивна сторона), а також кваліфікуючих ознак, що виступають одним із системних елементів підстав кримінальної відповідальності за його вчинення. При цьому варто мати на увазі, що пріоритетним критерієм віднесення таких діянь до кримінальних правопорушень (злочинів або кримінальних проступків) є їх значна суспільна небезпека, яка полягає у посяганні на встановлений на нормативно-правовому рівні порядок забезпечення миру, безпеки людства та міжнародний правопорядок (розділ XX Особливої частини КК)⁴⁷, а також на встановлений порядок поведіння з військовополоненими і цивільним населенням в умовах воєнної агресії (розділ XIX Особливої частини цього ж Кодексу)⁴⁸.

Родові об'єкти зазначеної категорії кримінальних правопорушень зосереджені саме у зазначених розділах КК, позаяк мають пряме відношення до захисту прав і свобод спеціальних потерпілих

⁴⁵ Тацій В.Я. Склад злочину. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 879–880.

⁴⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

(військовослужбовців, які у силу тих чи інших обставин опинились у ворожому полоні; а також осіб з числа цивільного населення, що проживають на окупованій державою-агресором території).

При цьому, спеціальним суб'єктом їх вчинення виступають, як правило, особи, які мають статус «військовослужбовця». В окремих випадках, як показує практика, такими суб'єктами виступають як представники органів державної влади, підприємств, організацій та установ, так і окремо взяті громадяни держави-агресора та так звані «коллаборанти» (ст. ст. 111-1, 111-2 КК)⁴⁹.

Щодо безпосередніх об'єктів кримінально-правової охорони прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, то вони закріплені в конкретних статтях КК України (зокрема, у розділі XIX Особливої частини: бездіяльність військової влади (ст. 426)⁵⁰; здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427)⁵¹; добровільна здача в полон (ст. 430)⁵²; злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433); погане поводження з військовополоненими (ст. 434)). При цьому варто зауважити, що у зазначених випадках вчинення так званих військових злочинів⁵³, «узагальненим» безпосереднім об'єктом виступає встановлений порядок виконання військовослужбовцем своїх обов'язків в умовах воєнної агресії ворожої держави, а також визначений у нормах міжнародного права і вітчизняних законодавчих актах порядок поводження з військовополоненими і цивільним населенням.

⁴⁹ Луценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4(6). С. 31–39.

⁵⁰ В Україні вперше судять топ-військових за рішення на фронті: це справедливість чи розправа? URL: <https://radiosvoboda.org>

⁵¹ Хто здав південь? BBC з'ясувала!! Деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: <https://www.bbc.com>

⁵² Відповідальність за добровільну здачу в полон. URL: <https://inseinin.com.ua>

⁵³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

Крім цього, безпосередні об'єкти, що стосуються зазначеної у цій роботі тематики дослідження, закріплені у наступних статтях розділу XX Особливої частини КК, а саме — це: злочини агресії (ст. 437)⁵⁴; воєнні злочини (ст. 438)⁵⁵; геноцид (ст. 442)⁵⁶; злочини проти людства (ст. 442-1)⁵⁷; незаконне використання символіки Червоного хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445)⁵⁸; найманство (ст. 447)⁵⁹.

При цьому, як свідчить судова практика, більшість складів кримінальних правопорушень розділів XIX та XX Особливої частини КК, мова про які велась вище, кваліфікуються, як правило, за сукупність злочинів, тобто за основним та декількома додатковими безпосередніми об'єктами, на які було вчинено протиправне посягання у ході порушення основних прав і свобод військовопозбавлених і цивільного населення в умовах воєнного стану⁶⁰ (зокрема, за ст. 442-1 КК та тими статтями вказаного Кодексу, які передбачають кримінальну відповідальність за перераховані у ній суспільно

⁵⁴ Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: <https://zakononline.com.ua>

⁵⁵ Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини в Кримінальний кодекс України : дис. ... канд. юрид. наук (доктор філософії): 12.00.08. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2020. 260 с.

⁵⁶ Чому війна Росії проти України є геноцидом українського народу. URL: <https://Lcf.ua>

⁵⁷ Краснікова С. Росія вчиняє в Україні злочин проти людяності. Експерти ООН підтвердили тези українських правозахисників. URL: <https://mipl.org.ua>

⁵⁸ Поповичук В. О. Судова практика незаконного використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в зарубіжних країнах: проблематика правозастосування та кваліфікації цих кримінальних правопорушень в Україні. URL: <https://www.juris.vernadsky-jour>

⁵⁹ Мартянов С. С. Кримінальна відповідальність за найманство : дис. ... докт. Філософії : 081 Право. Львів : держ. ун-т внутр. справ, 2024. 210 с.

⁶⁰ Глушко А. М. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій особи за порушення законів і звичаїв війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 164–167.

небезпечні діяння (за згвалтування; незаконне позбавлення волі; катування; ін.)⁶¹.

Як з цього приводу у свій час зазначив у п. 14 спеціальної постанови Верховний Суд України, якщо стаття чи частина статті Особливої частини КК прямо передбачає спричинення відповідними діяннями загибелі однієї або кількох осіб чи така загибель є проявом передбачених нею особливо тяжких або тяжких наслідків, умисне спричинення при вчиненні такого злочину смерті одному або кільком потерпілим цією статтею чи частиною статті не охоплюється. Таке спричинення, на думку Суду, потребує окремої (додаткової) кваліфікації за відповідною частиною чи статтею КК⁶².

Як встановлено в ході даного наукового пошуку, такий самий підхід застосовує на практиці й Касаційний Суд у складі Верховного Суду⁶³, що, без сумніву, можна віднести до додаткових правових гарантій дотримання основоположних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

У контексті змісту кримінально-правової характеристики зазначеної категорії кримінальних правопорушень, звертає на себе увагу й об'єднуючий для всіх його складів об'єкт — основні права і свободи вказаних вище потерпілих від злочинів, які у правозастосовній та судовій практиці тлумачаться через призму їх закріплення у розділі II Конституції України, у зв'язку

⁶¹ Радова О. О. Злочини проти людяності як підстава міжнародної кримінальної відповідальності індивіда. URL: <https://dspace.onyu.edu.ua/pdf>

⁶² Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А.В., 2011. С. 445–452.

⁶³ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика) : рішення, внесені в ЄДРСР, за серпень 2023 року. URL: <https://jps.ligazakon.net>

з чим і пояснюються необхідність кваліфікації суспільно небезпечних посягань на них за сукупністю злочинів⁶⁴.

У свою чергу, на теоретичному рівні під основними (фундаментальними) правилами людини розуміють такі із них, що містяться в Конституції України, міжнародно-правових актах, які є частиною національного законодавства відповідно до вимог ст. 9 Основного закону (Загальній декларації прав людини; Женевській конвенції про поводження з військовополоненими; Європейській конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що приносить поноження чи покарання; ін.)⁶⁵.

Таким чином, з огляду нормативно-правових підходів до розуміння основних прав і свобод людини, розширення об'єктів, засобів і гарантій правового захисту від протиправних посягань в умовах воєнного стану є об'єктивно обумовленою необхідністю діяльності нашої держави, а також запорукою захисту її національних інтересів у протидії з державою-агресором, у тому числі й з питань їх дотримання щодо військовополонених і осіб з числа цивільного населення, які є жертвами військових злочинів з боку останньої (зокрема, за деякими даними у ворожому полоні на сьогодні знаходиться 16 тис. наших співвітчизників та інших учасників війни з росією, з яких вдалося звільнити лише незначну кількість цих осіб)⁶⁶.

Щодо предмета зазначених кримінальних правопорушень, то він, як правило, носить факультативний (не обов'язковий) характер і до системних елементів підстав кримінальної відповідальності не відноситься, але при кваліфікації тих чи інших кримінально

⁶⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

⁶⁵ Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

⁶⁶ Лубінець Д. Росія утримує в полоні понад 16 тисяч цивільних українців. URL: <https://www.ukrinform.ua>

караних діянь може впливати на ступінь суспільної небезпеки, форму кримінальної відповідальності, вид і розмір покарання, та враховується судом на підставі ст. 65 КК України при визначенні загальних засад кримінальної відповідальності, а в окремих випадках (як обов'язкова ознака складу злочину) — предмет може стати підставою для кваліфікації вчинених проти військовополоненого чи цивільного населення кримінальних правопорушень за сукупністю злочинів (наприклад, при протиправному заволодінні чужим майном або його знищенні)⁶⁷.

З огляду цього, така правозастосовна практика також має стати правовою гарантією дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

Як показали результати даного наукового дослідження, певні свої особливості при кваліфікації зазначеної категорії кримінальних правопорушень мають й ознаки їх об'єктивної сторони, яка складається із: суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності); суспільно небезпечних наслідків; причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками; способу; місця; часу; обставин (обстановки) та засобів (знарядь) вчинення злочину⁶⁸.

Зокрема, більшість протиправних посягань на основні права і свободи військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану вчиняються у виді активних дій (наприклад, у формі здачі ворогові начальником ввірених йому військових сил (ст. 427 КК); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 цього ж Кодексу); насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 даного Кодексу); ін.).

⁶⁷ Луценко Ю. В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

⁶⁸ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. П.С. Матишевського та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.

У той самий час, деякі кримінальні правопорушення щодо зазначених потерпілих здійснюється й у виді злочинної бездіяльності (як от: недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених (ст. 434 КК)).

Отже, визнаючи на законодавчому рівні кримінально караними саме активних дій, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення, наша держава засвідчує таким чином їх підвищену суспільну небезпеку та, одночасно, протидіє цьому відповідними кримінально-правовими засобами, включаючи й шляхом закріплення у КК складних диспозицій складів кримінальних правопорушень, що включають як кваліфікуючі (обтяжуючі) ознаки (наприклад, розбій, вчинюваний щодо населення в районі воєнних дій (ч. 2 ст. 433 КК)), так і спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочинів (ч. 5 ст. 447 цього ж Кодексу).

Більш того, суспільно небезпечними та кримінально караними, у контексті кримінально-правової кваліфікації вказаної категорії протиправних посягань, згідно чинного КК України визнаються як продовжувані злочини⁶⁹, (наприклад, вчинення військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3 ст. 431 КК), так і триваючого кримінального правопорушення (як от: геноцид (ст. 442 цього ж Кодексу)).

Особливою кримінально-правовою ознакою об'єктивної сторони досліджуваних у цій роботі складів кримінальних правопорушень є й та, що пов'язана з моментом закінчення кримінально караних діянь, тобто з настанням підстав кримінальної відповідальності за їх вчинення.

⁶⁹ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

Зокрема, більшість із них за конструкцією диспозиції статті Особливої частини КК можна віднести до кримінальних правопорушень з формальним складом кримінального правопорушення, які вважаються закінченими з моменту його вчинення⁷⁰ (наприклад, задача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК); добровільна задача в полон (ст. 430 даного Кодексу); найманство (ч. 1 ст. 447 цього ж Кодексу); ін.).

Такий законодавчий підхід, з одного боку, свідчить про велику суспільну небезпеку зазначених видів злочинів, а з іншого, про додаткові гарантії дотримання (охорони та захисту) основних прав і свобод військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану. При цьому настання суспільно небезпечних наслідків при вчиненні даної категорії кримінальних правопорушень⁷¹ на практиці кваліфікується за сукупністю злочинів⁷².

Натомість, у так званих матеріальних складах злочинів, які стосуються змісту предмета дослідження у цій роботі, настання суспільно небезпечних наслідків є обов'язковою ознакою складу вказаних кримінальних правопорушень і додаткової кваліфікації за сукупністю вчинених суспільно небезпечних діянь не підлягають⁷³.

До вказаних, у контексті досліджуваної проблематики, слід віднести такі суспільно небезпечні наслідки, як: «істотна шкода» (ч. 1 ст. 426 КК); насильство над населенням у районі воєнних

⁷⁰ Луценко Ю.В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

⁷¹ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

⁷² Злочин за ст. 111 КК є правопорушенням з формальним складом, а тому відсутність наслідків у виді смерті не зумовлює відсутність складу злочину. URL: <https://advokat.post.com>

⁷³ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочин проти власності: рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.08.2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

дій (ст. 433 даного Кодексу); воєнні злочини (ст. 438 цього ж Кодексу); ін.

Поряд з цим, варто мати на увазі, що у випадках готування (ст. 14 КК) чи замаху на вчинення кримінальних правопорушень (ст. 15 зазначеного Кодексу), що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, кваліфікація вказаних суспільно небезпечних діянь здійснюється з посиланням на відповідні статті Загальної частини закону про кримінальну відповідальність та на конкретні статті Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за протиправні посягання на зазначені вище об'єкти правової охорони⁷⁴.

Важливим у зв'язку з цим є й такий висновок по суті досліджуваної проблематики, а саме — при кваліфікації злочинів з матеріальним складом обов'язково слід довести причинний зв'язок між вчиненими суспільно небезпечними діяннями (дією або бездіяльністю) та тими суспільно небезпечними наслідками, мова про які ведеться у відповідній статті чи її частині (пункті тощо) Особливої частини КК, що, без сумніву, має важливе значення при здійсненні запобіжних заходів, у тому числі й шляхом відмови від вчинення того чи іншого кримінального правопорушення, що посягає на основні права і свободи військовополонених та цивільного населення в умовах воєнного стану (ст. 17 КК)⁷⁵.

До особливостей кримінально-правової кваліфікації об'єктивної сторони вказаних складів кримінальних правопорушень

⁷⁴ Луценко Ю.В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

⁷⁵ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення: рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по травень 2020 року. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

слід віднести й наявність у ній такої обов'язкової ознаки, як час, а саме — «в умовах воєнного стану».

Визначення даного поняття та процедура його встановлення закріплені в Законі України «Про правовий режим воєнного стану»⁷⁶.

Зокрема, під воєнним станом розуміється особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії (ст. 1 зазначеного Закону). При цьому вказаний стан вводиться на підставі закріпленого у даному законодавчому акті порядку (ст. 5), суб'єктами ініціювання та реалізації якого виступають Рада національної безпеки і оборони України (ст. 107 Конституції України та ст. 3 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України»⁷⁷), Президент України (п. 20 ст. 106 Конституції України)⁷⁸, Верховна Рада України (п. 9 ст. 85 та п. 19 ст. 92 Конституції України), а також інші учасники діяльності, пов'язаної з виконанням рішень вказаних вище суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України та ст. ст. 9, 12-1, 12-2, 14, ін. Закону України «Про правовий режим воєнного стану»⁷⁹).

Таким чином, у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень, що пов'язані з посяганням на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, має бути піддана всебічному та повному дослідженню процедура його встановлення в Україні, у тому числі час введення та закінчення зазначеного правового режиму (розділи IX-1 та IX-2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України).

⁷⁶ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

⁷⁷ Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

⁷⁸ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁷⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

Щодо інших ознак об'єктивної сторони складу вказаних вище злочинів, то їх юридичне значення обумовлюється закріпленням чи відсутністю цих ознак у Законі про кримінальну відповідальність. Зокрема, якщо в диспозиції статті Особливої частини КК чи серед кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак⁸⁰ вказані ознаки присутні, то вони є обов'язковими для доказування (ст. ст. 91-94 КПК) та для визначення підстав кримінальної відповідальності (ст. 2 КК) (до таких, наприклад, відносяться ті ознаки об'єктивної сторони кримінальних правопорушень з означеної тематики дослідження, що знайшли своє вираження у виді таких словосполучень, як «вчинені в умовах особливого періоду» (ч. 3 ст. 426 КК); «вчинене в районах воєнних дій» (ст. 433 цього ж Кодексу); участь найманця у збройному конфлікті» (ч. 4 ст. 447 даного Кодексу); ін.).

Натомість, доведення у ході досудового розслідування та в суді факультативних ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених та цивільного населення в умовах воєнного стану, дають можливість у подальшому суду визначити ступінь суспільної небезпеки⁸¹ вчиненого конкретного діяння, форму кримінальної відповідальності⁸² та вид і розмір покарання (ст. ст. 51-64 КК)⁸³.

Як показали результати аналізу змісту вказаних кримінальних правопорушень у їх складі відповідну роль і місце при кваліфікації відіграє й суб'єктивна сторона таких суспільно небезпечних діянь. При цьому варто зазначити, що переважна більшість із них вчиняється з прямим умислом, тобто при їх здійсненні винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння

⁸⁰ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

⁸¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

⁸² Там само.

⁸³ Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

(дії чи бездіяльності), передбачає настання суспільно небезпечних наслідків та бажає або свідомо допускає їх настання (ст. 24 КК)⁸⁴ (наприклад, насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 вказаного Кодексу); добровільна здача в полон (ст. 430 цього ж Кодексу); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК); ін.).

Такий підхід законодавця, з одного боку, засвідчує факт гуманізму при встановленні на законодавчому рівні суспільно небезпечних тих чи інших посягань на основні права потерпілих від зазначених діянь, а з іншого боку, запобігає таким чином (у тому числі у виді жорстких санкцій за вчинення їх іншими особами в умовах воєнного стану, включаючи й шляхом невідворотності покарання за такі злочини (саме так реалізується превентивна функція) кримінального права⁸⁵.

Поряд з цим, враховуючи велику суспільну небезпеку кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану, законодавець встановив також кримінальну відповідальність за їх вчинення у формі необережної вини (ст. 25 КК) (до таких можна віднести: недбале ставлення до військової служби (ст. 42); бездіяльність військової влади (ст. 426); здача або залишення ворогу засобів ведення війни (ст. 427); ін.).

Щодо інших ознак суб'єктивної сторони складу вказаних кримінальних правопорушень (мети, мотиву, емоційного стану)⁸⁶, то їх юридичне значення на досудовому розслідуванні та у суді визначаються так само, як і у випадках щодо об'єктів і ознак об'єктивної сторони, а саме — якщо вони носять обов'язковий характер,

⁸⁴ Про Раду національної безпеки і оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

⁸⁵ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

⁸⁶ Там само.

то це впливає на наявність чи відсутність підстав кримінальної відповідальності, а якщо — факультативний, то це може стати підставою щодо кваліфікації такого суспільно небезпечного діяння за сукупністю злочинів (ст. ст. 70, 71 КК)⁸⁷.

Свої особливості, як встановлено в ході даного дослідження, має й кваліфікація кримінальних правопорушень, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, за суб'єктами їх вчинення.

Зокрема, якщо узагальнити отримані у зв'язку з цим результати аналізу складів вказаних суспільно небезпечних діянь, то суб'єкти їх вчинення можна класифікувати (за критерієм їх дотичності до дотримання прав і свобод вказаних категорій потерпілих) на такі групи:

а) військовослужбовці держави-агресора. На жаль, в чинному законодавстві України відсутнє поняття «держава-агресор», що, у свою чергу, детермінує (спричинює, обумовлює, корелює)⁸⁸ вчинення її різноманітними представниками (військовослужбовцями, цивільним населенням, органами державної влади і місцевого самоврядування, т. ін.) кримінальних правопорушень щодо військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану⁸⁹;

б) представники органів влади держави-агресора (наприклад, дії судової влади, яка у сьогоденні фальсифікує щодо військовополонених рішення з кримінальних справ⁹⁰);

в) особи з числа представників органів місцевого самоврядування держави-агресора, у першу чергу, ті, на адміністративній території яких функціонують спеціальні табори для військовополонених;

⁸⁷ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 по справі № 288/1158/16-К. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁸⁸ Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія кримінологічної науки*. 424 с.

⁸⁹ Чорнієвич М. В українському законодавстві немає визначення статусу «держава-агресор» — Єделев. URL: <https://hromadske.radio>

⁹⁰ Кубай І. Жорна російського судочинства: як і хто фабрикує справи проти українських військовополонених. URL: <https://zmina.info>

г) особи з числа пересічного населення держави-агресора, яка перебуває під її юрисдикцією (компетенцією різних органів)⁹¹;

г) найманці, тобто міжнародні злочинці, класифікація яких здійснена у Міжнародній конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням і навчанням найманців⁹²;

д) іноземці-військовослужбовці, які приймають участь у військовій агресії ворожої держави, або на підставі офіційного дозволу, або без офіційного дозволу їх країни, або міждержавних угод (наприклад, військовослужбовці збройних сил Кореїської Народної Республіки, що воюють проти України на стороні російської федерації⁹³).

Це, можна сказати, перша група спеціальних суб'єктів кримінальних правопорушень (ч. ст. 18 КК України)⁹⁴, які посягають на основні права військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

Натомість, другу групу зазначених спеціальних суб'єктів злочинів складають ті особи, що:

1) мають статус військовослужбовця Збройних Сил України або інших військових формувань (ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»⁹⁵);

2) мають статус добровольця (проходять службу у Силах Територіальної оборони Збройних Сил України, або в цивільних підрозділах Сил Територіальної оборони в органах державної влади

⁹¹ Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: *Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології*. 1231 с.

⁹² Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, викраденням, фінансуванням і повчанням найманців від 04.12.1989 № 995_103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹³ Північна Корея в російсько-українській війні. URL: <https://uk.wikipedia.org>

⁹⁴ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

⁹⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

і управління, місцевого самоврядування, або у військово-цивільних структурах зазначених Сил⁹⁶);

3) мають статус військовополоненого, як особи, що приймала участь у відбитті військової агресії проти України (Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949⁹⁷);

4) відносяться до колаборантів (ст. 111-1 КК України)⁹⁸;

5) перебувають на окупованій території у статусі цивільного населення, яке підпадає під юрисдикцію України⁹⁹.

Крім цього, у визначених у Законі про кримінальну відповідальність випадках, вчиняти зазначені заходи можуть й так звані загальні суб'єкти кримінальних правопорушень¹⁰⁰.

Мова у даному випадку ведеться про пересічних громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави та вчиняють кримінальні правопорушення щодо військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. При цьому, якщо у перших двох групах кримінальна відповідальність за вчинення таких злочинів настає, як правило, з 18-річного віку¹⁰¹ та іншого мобілізаційного віку, що визначається у спеціальному законі¹⁰², то у другому

⁹⁶ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

⁹⁷ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

⁹⁹ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 № 995-154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁰⁰ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

¹⁰¹ Кацімон О. «Схеми»: Росія використовує «Юнармію» для мілітаризації українських дітей на окупованих територіях: URL: <https://deterctor.media>

¹⁰² Корчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.

випадку (коли кримінальне правопорушення вчиняється загальним суб'єктом) — такий вид юридичної відповідальності настає з 14 років¹⁰³.

Такий підхід законодавця можна вважати обґрунтованим та об'єктивно обумовленим реаліями сьогодення, коли до вчинення кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану росія все частіше залучає дітей, у тому числі шляхом створення воєнізованих формувань з цих осіб.

У контексті вирішення завдань кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, звертають на себе увагу й ті санкції, що передбачені в конкретних статтях КК з цього приводу.

Зокрема, в ході проведеного аналізу встановлено, що у більшості випадків за вчинення даних злочинів, особливо при наявності кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складу кримінальних правопорушень, законодавець закріпив відносно-визначені санкції у виді позбавлення волі на певний строк (ч. 2 ст. 426; ст. 427; ст. 430; ін.).

Знову ж таки, зазначений підхід законодавця до встановлення кримінальних покарань за вчинення протиправних посягань на вказані вище об'єкти правової охорони (розділи ХІХ та ХХ Особливої частини КК)¹⁰⁴ можна вважати логічним і справедливим з огляду великої суспільної небезпеки цієї категорії злочинів та осіб, які їх вчиняють.

Отже, кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільних осіб в умовах воєнного стану, має не тільки

¹⁰³ Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.

¹⁰⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

і не стільки теоретично-доктринальне значення, скільки дає можливість таким чином визначити також й правові прогалини, колізії та вузькі нерегульовані чинним Законом про кримінальну відповідальність питання, що важливі у контексті підвищення рівня ефективності кримінально-правового регулювання в Україні¹⁰⁵, та захисту національних інтересів нашої держави на міжнародній арені.

1.3. Шляхи і засоби удосконалення кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану

Як показує практика та результати аналізу нормативно-правових актів, що стосуються змісту досліджуваної у цій роботі тематики, найбільш актуальні проблеми з означеного питання пов'язані з:

1) правовою невизначеністю¹⁰⁶; низькою ефективністю кримінально-правового реагування та малоефективною діяльністю щодо реалізації кримінально-правових норм міжнародного права на практиці¹⁰⁷;

2) певною недосконалістю норм закону України про кримінальну відповідальність та аналогічними недоліками, що характерні для проекту КК, який розроблений у сьогоденні на науковому рівні¹⁰⁸;

¹⁰⁵ Корчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.

¹⁰⁶ Загиней-Заболотенко З.А. Визначеність та (VS) невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67–80.

¹⁰⁷ Cherniavsky S.S., Golovkin B.N., Chornous Y.M., Bodnar V.Y., Zhukl. V / International cooperation in the field of fighting crime: directions, levels and forms of realization journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11.

¹⁰⁸ Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk>

3) відсутністю узагальненої судової практики з питань кримінально-правової протидії злочинам, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану¹⁰⁹;

4) безсистемністю та однобічністю наукових розробок з даної тематики¹¹⁰;

5) іншими проблемами¹¹¹.

Перша група зазначених у цій роботі проблем має пряме відношення до дієвості норм міжнародного права у сьогоденні. При цьому, у першу чергу, звертають на себе увагу ті міжнародно-правові акти, які регулюють діяльність ООН, Міжнародного кримінального суду, Міжнародного Червоного Хреста, ін.

Зокрема, аналіз змісту Статуту ООН показує, що більшість його норм носить декларативний характер, позаяк не має відповідних правових гарантій і механізмів реалізації на практиці¹¹². Так, закріпивши у ст. 1 даного Статуту положення про те, що ООН має на меті підтримувати міжнародний мир та безпеку та з цією ціллю вживає заходи для запобігання і усунення загрози миру та придушення актів агресії тощо, ця міжнародна організація серед принципів діяльності (ст. 2 Статуту) чомусь жодним словом не обмовилась про те, що її члени можуть у зв'язку з цим вводити

¹⁰⁹ Порухнення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізувала державну політику РФ у військовій сфері на території АР Крим : Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: <https://supreme.court.gov.ua>

¹¹⁰ Вознюк А.А., Жук І.В. Порухнення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «jus in bello». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. [elar.naiu.kiev.ua › items](http://elar.naiu.kiev.ua/items).

¹¹¹ Під час кваліфікації дій особи як порухнення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту : позиція Верховного Суду від 04.07.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

¹¹² Статут організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

колективні санкції різноманітного характеру щодо держави-агресора, а також передавати винних у розв'язанні війни чи збройного конфлікту осіб до Міжнародного Суду ООН¹¹³ та Міжнародного кримінального суду¹¹⁴.

Більш того, у Статуті ООН відсутні будь-які процедурні норми, які дозволяли б подолати вето (заборону)¹¹⁵ постійного члена Ради Безпеки цієї організації щодо прийняття того чи іншого рішення, яке не суперечить Статуту.

Неврегульованими у даному Статуті є й питання щодо реагування (аж до виключення зі складу постійного члена Ради Безпеки ООН) на дії держави-агресора у випадках розв'язання війни чи воєнного конфлікту за її ініціативою (зокрема, як це зробила росія 24.02.2022 року у виді так званої спеціальної воєнної операції щодо України¹¹⁶).

Все це, як свідчать результати даного наукового дослідження, детермінує системні та перманентні (безперервні) випадки порушення різноманітних норм міжнародного права російською федерацією у війні з Україною, у тому числі з питань, що стосуються дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану¹¹⁷. Так, у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2023 рік зазначеній проблематиці були присвячені відповідні розділи (р. 1 «Реалізація Формули миру»; р. 2 «Права громадян,

¹¹³ Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹¹⁵ Великий таумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

¹¹⁶ Спеціальна воєнна операція. URL: <https://uk.wikipedia.org>

¹¹⁷ Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua>

які постраждали внаслідок збройної агресії проти України»; р. 3 «Права людини в секторі безпеки та оборони»)¹¹⁸.

Проте, ні Рада Безпеки ООН, ні в цілому вказана міжнародна організація досі належним чином воєнну агресію російської федерації щодо України не засудили. Більш того, у 2025 році вперше за всі роки протиправного вторгнення даної держави-агресора на територію нашої країни (2022–2025 рр.) проти визнання дій росії злочинними виступили й США, які Україна вважає своїм стратегічним партнером у цій війні¹¹⁹.

Отже, слід констатувати, що однією з детермінант, яка сприяє вчиненню з боку росії воєнних злочинів та інших протиправних посягань на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану в Україні, а також знижує рівень міжнародного правопорядку, є недовіра, аморфність (безформеність)¹²⁰ та правова незабезпеченість відповідними гарантіями і механізмами реалізації норм міжнародного права, включаючи архаїчні (застарілі, античні, «мертві» тощо)¹²¹ форми прийняття рішень як Радою Безпеки ООН, так і цією міжнародною організацією в цілому¹²¹.

У такому ж сенсі можна оцінити й діяльність таких міжнародних організацій, як: Міжнародний комітет Червоного Хреста¹²²; Міжнародний кримінальний суд ООН¹²³; ін., які мають безпосереднє відношення до досліджуваної у цій роботі проблематики.

¹¹⁸ Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику РФ у військовій сфері на території АР Крим : Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: <https://supreme.court.gov.ua>

¹¹⁹ Reuters: у СОТ вперше Сполучені Штати утримались від засудження російської агресії в Україні. URL: <https://rybryka.com>

¹²⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

¹²¹ Моральна деградація ООН не знає меж. URL: <https://bastion.tv>

¹²² Міжнародний комітет Червоного Хреста — Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>

¹²³ Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Зокрема, як можна забезпечити ефективність роботи цих міжнародних структур, коли:

а) деякі держави оголошують у розшук або надають статус «персони нон грата» (небезпечної персони)¹²⁴ прокурору Міжнародного кримінального суду¹²⁵;

б) представники держави-агресора входять до керівних органів Міжнародного Червоного Хреста¹²⁶;

в) міжнародні санкції проти держави-агресора не діють або обходяться останньою через латентні (скриті) шляхи і структури, включаючи ЄС та США, які є стратегічними партнерами України у війні з росією¹²⁷;

г) коли немає єдності та одностайності серед країн ЄС і НАТО¹²⁸; ін.

Як встановлено в ході зазначеного наукового пошуку, на ефективність дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, впливають й проблеми, що пов'язані з другою, визначеною у цій роботі, групою, які стосуються з недосконалої норм Закону України про кримінальну відповідальність¹²⁹. Так, практично юридично «нікчемними» та малодіючими можна вважати ті санкції КК, що передбачені за вчинення даної категорії кримінальних правопорушень. Зокрема, за недбале ставлення до військової служби в умовах воєнного

¹²⁴ Персона нон грата — Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>

¹²⁵ Росія оголосила в розшук прокурора МКС, який видав ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.unian.ua>

¹²⁶ Червоний Хрест: як організація (не) допомагає Україні і чому — УП. Життя. URL: <https://life.Pravda.com.ua>

¹²⁷ Ясько Є. Санкції працюють, проте недостатньо: як посилити міжнародний тиск на Росію. URL: <https://www.eurointegration.com.ua>

¹²⁸ Кондратюк О. Щодо євроінтеграції України має бути єдність серед країн ЄС, аби вплинути на Угорщину. URL: <https://www.ukrinform.ua>

¹²⁹ Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk>

стану, що привело до тяжких наслідків (окупації території, взяття в полон підлеглих військовослужбовців державою-агресором; загибелі цивільного населення, т. ін.) за ч. 4 ст. 425 КК передбачено позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років (а, це лише тяжкий злочин (ч. 5 ст. 12 вказаного Кодексу)), що, без сумніву, не відповідає ступеню суспільної небезпеки та суспільно небезпечним наслідкам, які наступають у результаті вчинення такого кримінального правопорушення.

Ще більш парадоксальною, з огляду порушення державою-агресором правил ведення війни, поводження з військовополоненими та населенням на окупованих територіях України, є й ситуація, що пов'язана із вчиненням військових злочинів, за які не передбачено довічне позбавлення волі. До таких складів кримінальних правопорушень можна віднести, зокрема, здачу ворогові начальником ввірених йому військових сил (ст. 427 КК)¹³⁰, за яку законодавець передбачив кримінальну відповідальність у виді позбавлення волі тільки від трьох до десяти років (ст. 427 КК).

Мабуть, саме тому так «легко» деякі горе-командири здали ворогові у 2022 році Чонгар та інші південні території України.

З цієї ж точки зору можна оцінити ефективність визначених у чинному КК й інших санкцій, які передбачають досить м'які («трансгуманні»)¹³¹ покарання за вчинення кримінальних правопорушень щодо військовополонених і осіб з числа цивільного населення на окупованих державою-агресором територіях, а саме:

1) за добровільну здачу в полон передбачена відповідальність у виді позбавлення волі на строк від семи до 10-ти років (ст. 430 КК), хоча за логікою та суспільною небезпекою такі суспільно небезпечні діяння мають каратись позбавленням волі до 15-років;

¹³⁰ Хто здав Південь? BBC з'ясувала деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: <https://www.bbc.com>

¹³¹ Теорія держави і права : підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

2) за насильство над іншими військовополоненими або жорстоке поводження з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2 ст. 431 КК), законодавець передбачив зазначене вище кримінальне покарання строком до 8-ми років, а вчинення таких дій з корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого ставлення з боку ворога, — до 3-х років (ч. 3 ст. 431 цього ж Кодексу);

3) за насильство над населенням у районі бойових дій (ч. 1 ст. 433 КК) встановлена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі на строк до восьми років, а за розбій в цьому ж регіоні до 10 років позбавлення волі (ч. 2 ст. 433 вказаного Кодексу) (у той самий час, у ч. 4 ст. 187 КК за цей злочин в умовах воєнного стану законодавець встановив призначення цього покарання до 15-ти років, що можна віднести до правових колізій закону України про кримінальну відповідальність);

4) за інші не менш тяжкі (ст. 12 КК) кримінальні правопорушення, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (погане поводження з військовополоненими (до 3-х років позбавлення волі) (ст. 434 КК) (у той самий час, коли в результаті цього у зазначених осіб розвиваються хронічні хвороби, дистрофія внутрішніх органів, т.ін.¹³²); воєнні злочини (до 12-ти років) (ч. 1 ст. 438 КК) (а, такою у сьогодні є диверсія на Каховській ГЕС, яка спричинила екологічну катастрофу для населення¹³³); прямі та публічні заклики до вчинення геноциду (до 7-ми років позбавлення волі) (ч. 2 ст. 442 КК), які фактично здійснює злочинна влада в росії та колаборанти на окупованих територіях України¹³⁴; злочини проти людяності

¹³² Гунійчук Д. 90 % полонених катували: в якому стані перебувають звільнені захисники. URL: <https://tsn.ua>

¹³³ Кузнецова К. Проявлятимуться не один рік: науковці фіксують нові катастрофічні наслідки через підлив Каховської ГЕС. URL: <https://tsn.ua>

¹³⁴ Чому війна росії проти України є геноцидом Українського народу. URL: <https://lcf.ua>

(до 15-ти років позбавлення волі) ч. 1 ст. 442-1 КК) (і, це при тому, що вони пов'язані з оберненням в рабство, торгівлею людьми, їх катуванням тощо¹³⁵); участь найманця у збройному конфлікті, воєнних або насильницьких діях (до 10-ти років позбавлення волі) (ч. 4 ст. 447 КК) (чого, наприклад, тільки варта злочинна діяльність в Україні військової організації «Вагнер»¹³⁶).

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу, можна констатувати, що в умовах воєнного стану така «м'якість» (і так званий «гуманізм») у застосуванні покарань до військових злочинців, включаючи і їх протиправні діяння щодо військовополонених і цивільного населення, є алогічною та такою, що не відповідає сучасним реаліям ведення війни з боку держави-агресора, головною метою якої є знищення української нації, як частини цивілізованого світу¹³⁷.

У такій ситуації посилення санкцій за вчинення кримінальних правопорушень проти зазначених об'єктів правової охорони та встановлення на законодавчому рівні у більшості із них такого покарання, як довічне позбавлення волі, є кроком об'єктивно обумовленим і необхідним, враховуючи, що наша держава та її народ і окремо взятий громадянин має право на самозахист в контексті протидії злочинним (у виді відкритої військової агресії держави-агресора) посяганням на національну безпеку України¹³⁸.

Щодо третьої групи проблем, мова про які ведеться у цій роботі, то їх сутність полягає у наступному.

¹³⁵ ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. URL: <https://armyinform.com.ua>

¹³⁶ Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників : постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 41. Ст. 426.

¹³⁷ Чому росія хоче знищити Україну: момент істини. URL: <https://armyinform.com.ua>

¹³⁸ Кваша О. О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 260–267.

Аналіз кримінологічно значущих показників даного виду злочинності свідчить про щорічне, розпочинаючи з 2014 року (початку так званої гібридної війни проти України)¹³⁹ та до сьогодні (2024 р.), зростання кількості кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільне населення, особливо в умовах воєнного стану, що, звичайно, об'єктивно детерміновано військовою агресією (латентною і відкритою) зазначеної злочинної держави. Так, у 2013 році (напередодні гібридної війни) в Україні не було зареєстровано жодного кримінального правопорушення проти миру, безпеки та міжнародного правопорядку (розділ XX Особливої частини КК)¹⁴⁰.

Натомість, у 2021 році (останньому відносно «мирному» періоді в Україні) кількість таких суспільно небезпечних діянь склала більше 300, а їх питома вага у структурі загальної злочинності досягала 0,1 %¹⁴¹.

У свою чергу, динаміка цих кримінальних правопорушень у подальші роки мала такий вигляд: у 2022 році було обліковано 62 тис. 128 зазначених суспільно небезпечних діянь (17,1 % у структурі загальної злочинності); у 2023 р. — 62 тис. 667 (13,2 %); у 2024 р. — 30 тис. 151 (6,1 %)¹⁴².

Отже, хоча у 2024 році й зменшилась загальна кількість злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, проте їх суспільна небезпека залишалась настільки великою, що створила реальні загрози й на інший об'єкт кримінально-правової охорони — національну безпеку України, що, без сумніву, має

¹³⁹ Хронологія російсько-української війни: «гібридна» фаза (лютий 2014 — лютий 2022). URL: <https://armyinform.com.ua>

¹⁴⁰ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора*: оф. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporusnennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Там само.

стати предметом відповідного реагування усіх органів державної влади (ст. 6 Конституції України) на зазначені суспільно небезпечні явища і процеси. При цьому особливу роль мають відіграти національні суди, які шляхом узагальнення судової практики з означеної категорії кримінальних проваджень можуть створити відповідні методологічно-прикладні засади щодо запобігання у тому числі вчиненню кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають наступні статистичні відомості:

а) у структурі кримінальних правопорушень даної категорії така із них, як порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК), щорічно складає більше 80 %, а пов'язаних з умисним вбивством (ч. 2 ст. 438 цього ж Кодексу) 1,6 тис. випадків у їх загальній кількості — 6 %¹⁴³; поширеними є й випадки геноциду (ст. 442 даного КК) та найманства (ст. 447 КК) [447 КК]¹⁴⁴;

б) у структурі облікованих кримінальних правопорушень щорічно тільки для 40 % суб'єктів їх вчинення органами досудового розслідування (ст. ст. 36–40 КПК) вручаються повідомлення про підозри з цього приводу (ст. ст. 276–279 КПК)¹⁴⁵;

в) у структурі всіх завершених органами досудового розслідування кримінальних проваджень кількість скерованих до суду складає щорічно менше 36 %¹⁴⁶;

г) у загальній структурі завершених і скерованих до суду значною щорічно є також й кількість кримінальних проваджень,

¹⁴³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Там само.

що пов'язані з клопотанням про їх закриття (п. 3-1 ч. 1 ст. 284 КПК); закритих за іншими підставами (п. п. 5, 7, 10, 14 ч. 1 ст. 284 вказаного Кодексу), а також кількість таких проваджень, рішення щодо яких прийнято не було (без урахування зупинених) — 45 % щорічно¹⁴⁷.

Отже, узагальнення вказаних кримінальних правопорушень, у тому числі й тих, які стосуються досліджуваної проблематики, є об'єктивною необхідністю діяльності відповідних судів у системі правосуддя України¹⁴⁸, що дасть можливість удосконалити існуючу у зв'язку з цим практику, а також запобіжну діяльність, спрямовану на нейтралізацію, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють вчиненню злочинів проти військовополонених і осіб з числа цивільного населення в умовах воєнного стану в Україні.

Зокрема, деякі елементи методологічно-прикладного спрямування з даної проблематики викладені у тематичному огляді Верховного Суду за 2022–2024 рр.¹⁴⁹. Проте, з огляду існуючих у сьогоденні правових помилок, прогалин і колізій, а також з урахуванням кримінологічно значущих показників зазначеного виду злочинності, без сумніву, це є недостатньо та обумовлює у зв'язку з цим необхідність підготовки і опублікування спільної постанови Кримінального Суду у складі Верховного Суду, яка б відображала всі проблемні питання та шляхи їх подальшого вирішення, що стосуються дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану в Україні.

¹⁴⁷ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора: оф. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

¹⁴⁸ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 22.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

¹⁴⁹ Огляд судової практики ВС щодо кримінальних проваджень, пов'язаних з війною. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

Зокрема, М.І. Хавронюк сформулював з цього приводу, як мінімум, 20 питань до Верховного Суду, які є на сьогодні актуальними та такими, що мають практичне значення з огляду існуючої судової практики і досліджуваної у цій роботі проблематики, а саме:

1) низка статей чинного КК України (ст. ст. 436, 437–442) не в повній мірі співвідносяться з положеннями Женевської конвенції про поводження з військовополоненими¹⁵⁰, зокрема, у частині ефективності застосування Закону про кримінальну відповідальність та використання при цьому у диспозицією статей таких понять, як «жорстоке поводження»; «заборонені засоби ведення війни»; «інші порушення», т.ін., відаючи їх тлумачення на розсуд суду, а не роз'яснень у виді прийняття до цих норм, які надає законодавець¹⁵¹ (тобто без здійснення так званого автентичного тлумачення, суб'єктом, який видав нормативно-правовий акт¹⁵²);

2) досі в нашій державі не створено належних правових механізмів реалізації Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права»¹⁵³ (зокрема, це питання, всупереч вимогам п. 17 ст. 92 Конституції України, у Збройних Силах України регулюється не на рівні законодавчих актів, а положеннями відомчих нормативно-правових джерел¹⁵⁴), що також

¹⁵⁰ Женевська конференція поводження з військовополоненими від 12.08.1949. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁵¹ Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику РФ у військовій сфері на території АР Крим: Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: <https://supreme.court.gov.ua>

¹⁵² Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.

¹⁵³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Закон України від 31.03.2021 № 2689. URL: <https://ppu.gov.ua>

¹⁵⁴ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

можна віднести до однієї з правових прогалин, які пов'язані з виконанням Україною вимог Конвенції про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1945¹⁵⁵;

3) інші питання, що мають пряме відношення до дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану (наприклад, чи можуть бути застосовані в Україні положення щодо обставин, які виключають злочинність діяння (ст. ст. 36–43 КК) відносно кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням законів і звичаїв війни; чи мають імунітет від притягнення до кримінальної відповідальності так звані комбатанти¹⁵⁶; коли умисне вбивство слід кваліфікувати за ст. 438 КК України; ін.)¹⁵⁷.

Отже, правові прогалини, колізії та інші проблеми кримінально-правової охорони об'єктів, що складають зміст порядку несення військової служби та запобігання злочинам проти безпеки людства і міжнародного правопорядку, а також детермінують у зв'язку з цим існуючі в умовах воєнного стану проблеми правозастосування, особливо органами правосуддя, об'єктивно потребують їх розв'язання на науковому рівні, що, у свою чергу, підтверджує необхідність їх розгляду як найбільш актуальних і прикладних у даній доктринальній розробці.

Щодо інших проблем, які мають місце з цього приводу, то повинні бути вирішені на всіх рівнях (законодавчому, правоохоронному, організаційно-управлінському, т. ін.), то до них можна віднести наступні із них:

а) враховуючи ті психологічні, фізичні, фізіологічні та інші суспільно небезпечні наслідки, які настають для військовополонених, слід внести зміни до Закону України «Про військовий обов'язок

¹⁵⁵ Конвенція про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁵⁶ Комбатант — Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>

¹⁵⁷ Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk>

і військовою службу» та передбачити право останніх на звільнення з військової служби після повернення з полону»¹⁵⁸ (на сьогодні вказане питання регулюється відомчою Інструкцією Міністерства оборони України¹⁵⁹, яка до законодавчих актів не відноситься¹⁶⁰);

б) з цих самих міркувань досить вчасним та таким, що забезпечить ефективну реабілітацію та відновлення здоров'я для осіб, звільнених з полону, слід визнати прийняття спеціального законодавчого акту з означених питань на рівні Кабінету Міністрів України (наприклад, «Про порядок соціальної реабілітації осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України у спеціальних державних центрах»), який гарантував би обов'язкове проходження такої процедури у відповідних спеціальних центрах за кошти Державного бюджету України та став би одним із дійових елементів правового механізму з означеної проблематики, що визначені у Законі¹⁶¹, позаяк нині діючий Порядок, що затверджений Урядом України, носить формально-юридичний характер та не має 100 % забезпечення фінансовими ресурсами з боку держави¹⁶²;

¹⁵⁸ Закон про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону : проект № 8061 від 20.09.2022 / авт. Л.В. Василенко, Д.А. Наталуха, С.А. Бобровська, А.І. Шкарум. URL: <https://itd.rada.gov.ua>

¹⁵⁹ Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁶⁰ Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-пр/98 від 09.07.1998. *Офіційний вісник України*. № 32. Ст. 1209.

¹⁶¹ Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей : Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 14. Ст. 32.

¹⁶² Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких

в) з метою підвищення рівня ефективності дотримання прав військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, а також результативності реалізації з цього приводу відповідних нормативно-правових актів, включаючи й міжнародного характеру, слід на рівні Кабінету Міністрів України затвердити «Державну програму наукових досліджень, що спрямована на забезпечення охорони та захисту прав і свобод осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України», що зобов'яже відповідні державні наукові установи (Національну академію наук (НАН) України; Національну академію правових наук України (НАПрУ); Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса; ін.), а також вищі навчальні заклади усіх форм власності та Міністерство освіти і науки (МОН) України розробити відповідні програми та затверджувати пріоритетні напрями наукових досліджень для аспірантів і докторантів, особливо для тих осіб, які проходять навчання за рахунок державних коштів.

Додатковим аргументами з цього приводу виступають наступні кримінологічно значущі відомості з означеної проблематики, а саме:

1. З часу гібридної (2014 р.) та відкритої війни (2022 р.) кількість звільнених з полону військовослужбовців склала більше 3 тис. осіб¹⁶³, що з огляду положень практичної кримінології є достатнім для встановлення на науковому рівні існуючих закономірностей і проблем та використання при цьому достатньої кількості об'єктів наукового дослідження¹⁶⁴.

2. Для розв'язання «гордієвого вузла»¹⁶⁵ детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчиненню військових злочинів,

встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення : постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

¹⁶³ Полонені в російсько-українській війні (з 2014). URL: <https://uk.wikipedia.org>

¹⁶⁴ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: *Практична кримінологія*. 320 с.

¹⁶⁵ «Гордіїв вузол». URL: <https://uk.wikipedia.org>

у тому числі з означеної тематики дослідження, вкрай необхідними є спеціальні наукові пошуки, які б встановлювали соціально-правову природу кримінальних правопорушень, що посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, а також розроблення науково обґрунтованих шляхів удосконалення правового механізму з означених питань.

3. Цільове використання наукових ресурсів та їх предметне застосування у сьогоденні — це об'єктивна необхідність системного підходу до вирішення тих проблем, що детерміновані воєнною агресією росії та воєнним станом, а також обов'язком нашої держави захищати права, свободи і законні інтереси всіх, без винятку, громадян, які стали жертвами протиправних посягань на вказані соціальні цінності (ст. 3 Конституції України).

Таким чином, виходячи з проведеного аналізу та отриманих у зв'язку з цим результатів даного наукового пошуку, можна констатувати, що шляхи і засоби удосконалення кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, є об'єктивною необхідністю діяльності у сьогоденні як держави, так і її суспільних інститутів, особливе місце серед яких займають наукові пошуки та обґрунтовані ученими заходи, спрямовані на усунення існуючих у зв'язку з цим проблем.

Висновки

У ході дослідження здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, пов'язаного з кримінально-правовими аспектами дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану. Одержані результати дали змогу дійти до такого висновку:

1. Сформульовано авторське поняття «кримінально-правові аспекти дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану», під яким слід

розуміти такі визначені у нормах міжнародного права, Конституції України та у чинному законі України про кримінальну відповідальність системні заходи, що пов'язані із захистом зазначених соціальних цінностей громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території нашої держави, та передбачають у зв'язку з цим здійснення нею відповідної діяльності на утвердження і забезпечення правового статусу цих суб'єктів військово-правових відносин в умовах їх перебування у полоні в період воєнної агресії ворожої держави.

2. Здійснено кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень, які посягають на основні права і свободи військовополонених і цивільних осіб в умовах воєнного стану, та доведено у зв'язку з цим, що вона має не тільки і не стільки теоретично-доктринальне значення, скільки дає можливість таким чином визначити також й правові прогалини, колізії та вузькі неврегульовані чинним Законом про кримінальну відповідальність питання, що важливі у контексті підвищення рівня ефективності кримінально-правового регулювання в Україні, та захисту національних інтересів нашої держави на міжнародній арені у ситуації відкритої військової агресії так званого «гаранта» Будапештського меморандуму (російської федерації) щодо нашої держави.

3. Розроблено науково обґрунтовані заходи, спрямовані на усунення існуючих проблем щодо дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, а також на удосконалення правового механізму з означеної проблематики. Зокрема, запропоновано :

3.1. Внести зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та передбачити право останніх на звільнення з військової служби після повернення з полону» (на сьогодні вказане питання регулюється відомчою Інструкцією Міністерства оборони України, яка до законодавчих актів не відноситься).

3.2. Прийняти спеціальний законодавчий акт з означених питань на рівні Кабінету Міністрів України «Про порядок соціальної

реабілітації осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України у спеціальних державних центрах».

3.3. Затвердити на рівні Кабінету Міністрів України «Державну програму наукових досліджень, що спрямована на забезпечення охорони та захисту прав і свобод осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України».

Список використаних джерел:

1. Cherniavsky S.S., Golovkin B.N., Chornous Y.M., Bodnar V.Y., Zhukl. V. International cooperation in the field of fighting crime: directions, levels and forms of realization journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2019. Vol. 22, Issue 3. P. 1–11.
2. Reuters: у СOT вперше Сполучені Штати утримались від засудження російської агресії в Україні. URL: <https://rybryka.com>
3. Save Mariupol: що таке екстракція. URL: <https://vogue.ua>
4. Борисов В., Пащенко О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 180–190.
5. В Україні вперше судять топ-військових за рішення на фронті: це справедливо чи розправа? URL: <https://radiosvoboda.org>
6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. 1064 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
8. Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 № 995-001-74. URL: <https://zakononline.com.ua>
9. Відповідальність за добровільну здачу в полон. URL: <https://inseinin.com.ua>

10. Військово-службові відносини та їх суб'єкти. Коментар. URL: <https://mego.info>

11. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 154-160.

12. Вознюк А.А., Жук І.В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «*jus in bello*». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко*. elar.naiu.kiev.ua › items

13. Глушко А.М. Особливості кримінально-правової кваліфікації дій особи за порушення законів і звичаїв війни. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 164-167.

14. «Гордіїв вузол» — URL: <https://uk.wikipedia.org>

15. Гунійчук Д. 90 % полонених катували: в якому стані перебувають звільнені захисники. URL: <https://tsn.ua>

16. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2024 роки. *Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс генерального прокурора*: оф. вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

17. Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.12.1992 № 47/33. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

18. Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1) від 08.06.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

19. Додатковий матеріал до Женевської конференції від 12.08.1949 року, що стосується жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол № 2) від 08.06.1977. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

20. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (1 серпня 2022 — 31 січня 2023 року): *Правління Верховного комісара ООН з прав людини*, 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

21. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 № 995-154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

22. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 № 995-153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

23. З полону РФ повернулись ще 197 українських захисників. Список звільнених 19 березня. URL: <https://hovynamia.com>

24. Загиней-Заболотенко З.А. Визначеність та (VS) невизначеність кримінального законодавства України. *Право України*. 2020. № 2. С. 67-80.

25. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: *Теоретичні засади та історія кримінологічної науки*. 424 с.

26. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. Кн. 3: *Практична кримінологія*. 320 с.

27. Закон про внесення змін до деяких законів України щодо надання права на звільнення з військової служби та відстрочки від призову під час мобілізації особам, звільненим з полону: проєкт № 8061 від 20.09.2022 / авт. Л.В. Василенко, Д.А. Наталуха, С.А. Бобровська, А.І. Шкарум. URL: <https://itd.rada.gov.ua>

28. Злочин за ст. 111 КК є правопорушенням з формальним складом, а тому відсутність наслідків у виді смерті не зумовляє відсутність складу злочину. URL: <https://advokat.post.com>

29. Карчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101-114.

30. Кацімон О. «Схеми»: Росія використовує «Юнармію» для мілітаризації українських дітей на окупованих територіях: URL: <https://deterctor.media>

31. Кваша О.О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 260-267.

32. Комбатант — Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>
33. Конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 року № 995-в85. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
34. Конвенція про полегшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
35. Кондратюк О. Щодо євроінтеграції України має бути єдність серед країн ЄС, аби вплинути на Угорщину. URL: <https://www.ukrinform.ua>
36. Краснікова С. Росія вчиняє в Україні злочин проти людяності. Експерти ООН підтвердили тези українських правозахисників. URL: <https://mipl.org.ua>
37. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. П.С. Матишевського та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 512 с.
38. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2012. 768 с.
39. Кубай І. Жорна російського судочинства: як і хто фабрикує справи проти українських військовополонених. URL: <https://zmina.info>
40. Кузнецова К. Проявлятимуться не один рік: науковці фіксують нові катастрофічні наслідки через підрив Каховської ГЕС. URL: <https://tsn.ua>
41. Лубінець Д. Росія утримує в полоні понад 16 тисяч цивільних українців. URL: <https://www.ukrinform.ua>
42. Луценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4(6). С. 31–39.
43. Луценко Ю.В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу 1 Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України (Частина 1)). *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 3(9). С. 8–17.

44. Мартянов С.С. Кримінальна відповідальність за найманство: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Львів: держ. ун-т внутр. справ, 2024. 210 с.

45. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, викраденням, фінансуванням і повчанням найманців від 04.12.1989 № 995_103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

46. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1231 с.

47. Міжнародний комітет Червоного Хреста — Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>

48. Моральна деградація ООН не знає меж. URL: <https://bastion.tv>

49. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: Автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

50. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінокм Інтер, 2018. 1104 с.

51. Огляд судової практики ВС щодо кримінальних проваджень, пов'язаних з війною. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

52. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика): рішення, внесені в ЄДРСР, за серпень 2023 року. URL: <https://jps.ligazakon.net>

53. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочин проти власності: рішення, внесені до ЄДРСР за період з 01.01.2018 по 01.08.2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

54. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення: рішення,

внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по травень 2020 року.
URL: <https://supreme.court.gov.ua>

55. Остапенко Л.А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. 2003. 19 с.

56. Пашаєв О. Чому п'ятеро командирів «Азову» з полону передали Туреччині? URL: <https://YouTube-TCH>

57. Персона нон грата — Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>.

58. Північна Корея в російсько-українській війні. URL: <https://uk.wikipedia.org>

59. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення контекстуального аспекту: позиція Верховного Суду від 04.07.2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

60. Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини в Кримінальний кодекс України : дис. ... канд. юрид. наук (доктор філософії): 12.00.08. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2020. 260 с.

61. Полонені в російсько-українській війні (з 2014). URL: <https://uk.wikipedia.org>

62. Поповичук В.О. Судова практика незаконного використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в зарубіжних країнах: проблематика правозастосування та кваліфікації цих кримінальних правопорушень в Україні. URL: <https://www.juris.vernadsky-jour>

63. Порушення законів та звичаїв війни: ВС зробив висновок щодо правильності кваліфікації дій особи, яка реалізовувала державну політику РФ у військовій сфері на території АР Крим: Постанова Касаційного Кримінального суду у складі Верховного Суду від 28.02.2024 у справі № 753/14148/21 (провадження № 51-6134 КМ 23). URL: <https://supreme.court.gov.ua>

64. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 по справі № 288/1158/16-К. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

65. Правила внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України : затверджені наказом Міністерства юстиції України від 02.05.2002 № 1719/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

66. Принципи ефективного попередження і розслідування незаконних, довільних і сумарних страт від 24.05.1989. URL: <https://pns.hneu.edu.ua>

67. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

68. Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників : постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 № 2903-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 41. Ст. 426.

69. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 385.

70. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканості України : Закон України від 20.08.2024 № 3897-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2024. № 49. Ст. 291.

71. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 03.03.2022 № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

72. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Закон України від 31.03.2021 № 2689. URL: <https://ppu.gov.ua>

73. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

74. Про затвердження змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України від 02.05.2022 № 1719/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

75. Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 15.09.2022 № 280. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

76. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

77. Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

78. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

79. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

80. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.

81. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

82. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

83. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянств: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19–20. Ст. 179.

84. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / упоряд.* В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 445–452.

85. Про Раду національної безпеки і оборони: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1998. № 35. Ст. 237.

86. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-ІХ. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 14. Ст. 32.

87. Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua>

88. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 22.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2016. № 31. Ст. 545.

89. Радова О. О. Злочини проти людяності як підстава міжнародної кримінальної відповідальності індивіда. URL: <https://dspace.onua.edu.ua>. PDF

90. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

91. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради, професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») № 12-пр/98 від 09.07.1998. *Офіційний вісник України.* № 32. Ст. 1209.

92. Росія оголосила в розшук прокурора МКС, який видав ордер на арешт Путіна. URL: <https://www.unian.ua>

93. Спеціальна воєнна операція. URL: <https://uk.wikipedia.org>
94. Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
95. Статут організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
96. Тацій В.Я. Склад злочину. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: *Кримінальне право* / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 879–880.
97. Теорія держави і права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.
98. Тлумачний словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua>
99. ТОП-20 воєнних злочинів рашистів під час широкомасштабної агресії проти України. URL: <https://armyinform.com.ua>
100. Триньова Я.О. Про дотримання прав військовополонених у сучасній російсько-українській війні. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 5 травня 2022 року). Харків : Право, 2022. С. 177-181.
101. Хавронюк М.І. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. URL: <https://pravo.org.ua/authors/Mykola-havronyuk>
102. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія. Київ: Істина, 2005. 264 с.
103. Хронологія російсько-української війни: «гібридна» фаза (лютий 2014 — лютий 2022). URL: <https://armyinform.com.ua>
104. Хто здав Південь? BBC з'ясувала деталі найрезонанснішого розслідування війни з Росією. URL: <https://www.bbc.com>
105. Червоний Хрест: як організація (не) допомагає Україні і чому — УП. *Життя*. URL: <https://life.Pravda.com.ua>
106. Чому війна росії проти України є геноцидом Українського народу. URL: <https://lcf.ua>

107. Чому росія хоче знищити Україну: момент істини. URL: <https://armyinform.com.ua>

108. Чорнієвич М. В українському законодавстві немає визначення статусу «держава-агресор» — Єделєв. URL: <https://hromadske.radio>

109. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://www.golos.com.ua>. PDF

110. Ясько Є. Санкції працюють, проте недостатньо: як посилити міжнародний тиск на Росію. URL: <https://www.euointegration.com.ua>

Анотація

У даному розділі з'ясовано поняття і сутність кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану, здійснена кримінально-правова характеристика злочинів, які посягають на зазначені об'єкти правової охорони, а також розроблені науково обґрунтовані шляхи і засоби усунення існуючих у зв'язку з цим проблем та удосконалення правового механізму, що стосується означеної тематики наукового пошуку.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, сформульовано авторський варіант поняття «кримінально-правових аспектів дотримання основних прав і свобод військовополонених і цивільного населення в умовах воєнного стану» та доведено його теоретичне і практичне значення у контексті вирішення завдань, пов'язаних з захистом правового статусу вказаних суб'єктів права, які знаходяться або в полоні, або на тимчасово окупованих територіях.

Крім цього, констатовано, що не дивлячись на низку міжнародно-правових актів, включаючи Статут ООН та рішення даної міжнародної організації, їх ефективність та цілеспрямованість щодо забезпечення прав і свобод військовополонених громадян України, іноземців і осіб без громадянства, які на законних підставах приймали участь у захисті державного суверенітету та територіальної недоторканості нашої держави, на сьогодні є вкрай недовгими та малорезультативними.

Наукове видання

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДОТРИМАННЯ
ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

Колективна монографія

Верстка *Н. Ковальчук*

Обкладинка *А. Юдашкіна*

Технічне редагування *О. Гринюк*



ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 07.10.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 48,83. Наклад 300.
Замовлення № 085м-1125.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.